

ОБГРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПРИРОДИ ПОДАТКІВ

Обгрунтовано соціально-економічну природу податків та визначено напрями підвищення ефективності податкової системи України.

The socio-economic nature of the tax was grounded and identifies directions for improving the efficiency of the tax system of Ukraine.

Ключові слова: функції податків, соціально-економічна система, ефективність оподаткування

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Прагнення до реалізації головної мети соціально-економічного розвитку — зростання національного багатства та добробуту громадян — означає створення підвалин для реального й довгострокового економічного зростання. Податки уже впродовж багатьох віків відіграють важливу роль у реалізації функцій держави, є основою фіскальної макроекономічної політики, створюють передумови для розвитку та функціонування соціальної інфраструктури тощо. З іншого боку, надмірно високий податковий тягар сприяє тінізації економіки та зменшенню податкових надходжень, що потребує вірного розуміння соціально-економічної природи та функцій податків та актуалізує порушену тему. Саме тому важливо розглянути, яким чином подолання існуючих проблем у податковій сфері буде створювати позитивні екстерналиї у соціально-економічній системі України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику податкової системи розглянуто в працях вітчизняних економістів, зокрема Б. Дриги, Ю. Іванова, В. Ніколаєва, І. Лютого, М. Петренка, А. Соколовської, О. Тищенко. Найчастіше досліджують прикладні практичні аспекти оподаткування, як от особливості застосування певних видів податків, планування і прогнозування надходжень податкових платежів тощо. Водночас концепційні основи та функції податків з погляду побудови соціально-зорієнтованої економіки та загальної теорії економічних систем значно вужче відображені в економічній літературі.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

З огляду на сказане, мета цієї роботи полягає у розкритті соціально-економічної природи податків як важливого явища в соціально-економічних системах. При цьому ставиться завдання трактувати податки не лише як суто економічну, а як ширшу — соціально-економічну категорію через їхній взаємозв'язок із наданням суспільних вигід. З метою досягнення поставленої мети також повинні бути розкриті функції податків та їхні особливості.

РЕЗУЛЬТАТИ

Податки є обов'язковими платежами юридичних і фізичних осіб, що запроваджуються для утримання державних

структур та фінансового забезпечення виконання останніми функцій держави. Водночас не всі обов'язкові платежі, що надходять до централізованих фондів грошових коштів держави, є податками. Крім податків, є ще так звані неподаткові платежі. Характерними ознаками податків, які відрізняють їх серед групи неподаткових платежів, є такі: обов'язковість платежу; перехід прав власності в разі сплати податку; безеквівалентність обміну; цільова не закріпленість платежу; регулярність сплати. На наш погляд, у цьому і полягає найістотніша відмінність податків від таких платежів, як відрахування, збори, внески [1].

Однією з найголовніших ознак податків є односторонній рух вартості від платників до держави. Розуміння податку як обов'язкового платежу фізичних і юридичних осіб до відповідних ланок бюджетної системи прийнятне лише для практичних потреб. Кожен податок є не лише носієм фіскальних відносин, а й виконує певну регулятивну дію; має побічні зовнішні соціальні наслідки для фіску. З огляду на це, податки доцільно розглядати не просто як економічну, а й як суспільно-соціальну категорію. Суспільна ціна податків вимірюється втратою частини особистого добробуту конкретними платниками із переміщенням цієї частки через бюджет до всього населення держави [2].

Еволюція фінансових знань про суспільний характер податків нерозривно пов'язана з теоретичною концепцією державних благ. Державні блага — це такі види благ, джерелом забезпечення яких є кошти органів державної влади.

Ті блага, що є суспільними, не виробляє приватна економіка, а забезпечує лише держава. Причому, якщо держава — орган з виробництва незамінних суспільних благ, то ці блага реалізуються споживачами за цінами, рівень яких запроваджується за суспільною згодою. Ціною суспільних благ є податки.

Оплата державних благ — єдине можливе використання податкових надходжень. Завдяки цьому між державою — виробником суспільних благ — і суспільством досягається еквівалентна мінова угода "блага — податки" [3].

Трактування суспільного призначення податків як соціально-економічної категорії неможливе без визначення її внутрішніх властивостей, тобто функцій. Зважаючи, що податки — необхідний елемент централізації частини вартості ВВП в бюджеті для оплати державних

суспільних благ і засіб перерозподілу цієї вартості між державою та підприємствами й громадянами, можна констатувати, що податки виконують фіскальну, регулятивну, контрольну функції.

Фіскальна функція забезпечує об'єктивні передумови для формування матеріальної основи функціонування суспільства. З допомогою цієї функції реалізується значна частка суспільного призначення податків, проявляються конкретні форми утворення грошових фондів держави, які забезпечують виконання покладених на неї функцій. З огляду на фіскальну функцію, держава повинна отримувати не просто достатньо податків, але, головне — надійні податки. Податки як носії фіскальної суті мають задовольняти такі вимоги: постійність; стабільність; рівномірність розподілу у регіональному аспекті. Суть першої вимоги полягає у тому, що податки повинні надходити до бюджету не у вигляді разових платежів з невизначеними термінами сплати, а рівномірно впродовж бюджетного року у чітко встановленому порядку.

Оскільки суспільне призначення податків полягає у забезпеченні витрат держави, то терміни їх сплати повинні бути погоджені з періодичністю бюджетних асигнувань. Суть другої вимоги визначається високим рівнем гарантій того, що передбачені законом про бюджет на поточний рік доходи будуть отримані повністю. Немає сенсу встановлювати надмірні податки, оскільки в цьому випадку невизначеною стає вся фінансова діяльність держави. Третя вимога полягає у потребі забезпечення всіх ланок бюджетної системи достатніми доходами для збалансування їх з видатками. Без цього виникає потреба в значному перерозподілі коштів між бюджетами, що зменшує рівень автономності кожного бюджету, ступінь регіонального самоврядування і самофінансування територіальних громад.

Розподільча функція закладена в суті кожного податку, адже податки пов'язані з процесами перерозподілу вартісних пропорцій ВВП і національного доходу між платниками податків і державою. Причому обсяги цих вартісних пропорцій безпосередньо регулюються за допомогою податків.

Суть регулятивної функції полягає у впливі податків на різні види діяльності їхніх платників. Використання податків як фінансових важелів — дуже складна справа, оскільки регулятивна функція є обов'язковим явищем, а ступінь впливу податків на вказані вище чинники залежить від фіскально-економічної політики, що є досить суб'єктивним явищем.

Контрольна функція — це вираження іманентної здатності податків забезпечувати можливості для здійснення державного податкового контролю [4].

Податки є певними сигналізаторами якісних і кількісних вартісних пропорцій в соціально-економічному житті суспільства, які склалися внаслідок перерозподілу частини вартості ВВП і національного доходу. Це створює потенційні можливості для використання податків як засобів контролю. Таким чином, податкові відносини поєднують водночас фіскальні, регулятивні, контрольні ознаки. Тому специфічне суспільне призначення податків визначається не існуванням кожної функції зокрема, а лише завдяки їхній єдності.

Завдяки з'ясуванню сутності та єдності податків можна дійти важливого висновку щодо потреби чіткого

розмежування об'єктивного функціонування податків з притаманними їм функціями та процесу їх використання державою у фіскально-економічній політиці. Прояв податків та їхніх функцій в дії — об'єктивний процес, що виражає відносини базису. Фіскальна ж політика, яку провадить держава за допомогою податкового механізму, використовуючи податки — це відносини надбудови. Цей висновок дає змогу краще зрозуміти об'єктивність категорії "податок" і суб'єктивність дії держави, яка провадить фіскально-економічну політику.

Завдання фіскально-економічної політики держави полягає не лише у встановленні та практичній реалізації окремих форм оподаткування, але й у науковому обґрунтуванні елементів оподаткування, оскільки саме від них залежить механізм стягування того чи іншого податку.

Сьогодні українська податкова система, як було доведено вище, не є такою, що стимулює зростання соціального добробуту. Податкова система, яка має виконувати егалітарну підфункцію, насправді тільки сприяє збільшенню рівня диференціації в рівнях доходів за різними соціальними групами. Це пов'язано з тим, що в Україні мінімальний неоподатковуваний мінімум є надзвичайно низьким, а податковий тиск на громадян — великим.

Податковий тиск на громадян підсилюється тим, що середня маржинальна (гранична) ставка прибуткового податку теж є однією з найбільших величин серед країн, більші середні маржинальні ставки лише в Уганді, Замбії та Чилі [5].

Крім цих характеристик податкової системи, в Україні спостерігається взаємозв'язок показників чистих прямих іноземних інвестицій (ЧПІІ) та ВВПЛ (Відношення величини мінімуму до ВВП на людину). Аналіз показує, що значення коефіцієнта кореляції між ЧПІІ та ВВПЛ є суттєвим, що можна пояснити такими чинниками:

1) ВВПЛ є інтегральним показником, що відбиває економічні, соціальні, політичні та гуманітарні аспекти розвитку країни. За спостереженнями В. Мау, ВВПЛ тісно корелює з "індексом соціального розвитку та індексом економічної свободи, розвитком процесів політичної демократії". Отже, іноземні інвестори вкладають свої кошти в ті економіки, де ці показники знаходяться на прийнятному для них рівні, а їх довіра до урядів, які пригнічують соціальний розвиток своєї країни, є дуже низькою. Наведені дані ставлять завдання та формують передумови для перерозподілу доходів населення. У практичному плані це означає необхідність перебудови механізмів, що застосовуються при оподаткуванні доходів громадян, і коригування їх функціональної визначеності [6].

Можливі два концептуальні підходи щодо методів розв'язання цієї проблеми. Перший — це встановлення єдиної ставки оподаткування доходів громадян без застосування мінімуму доходу фізичної особи, що звільняється від оподаткування. Користь такого підходу в оподаткуванні полягає у тому, що всі верстви населення сплачують рівну частку своїх доходів на утримання уряду, але втрачається принцип соціальної справедливості, оскільки більш заможні верстви населення отримують можливість споживати у більших обсягах. Саме таким чином здійснив податкову реформу російський уряд. Як відомо, у Росії зараз існує єдина ставка при-

буткового податку з громадян у розмірі 13 %. Необхідно також відзначити, що за такої системи у Росії існує і мінімально неоподатковуваний мінімум, і інші суми коштів, які звільняються від оподаткування. У такий спосіб російський уряд намагається компенсувати фізичним особам соціальні, медичні та деякі інші витрати, що здійснюють резиденти.

Другий підхід — застосування прогресивної шкали податкових ставок дозволяє уникнути цієї проблеми, однак постає завдання встановлення справедливого (тобто адекватного інфляції, рівню доходів, соціальним гарантіям) неоподаткованого мінімуму, системи соціальних, медичних вирахувань тощо.

Залежно від обраної стратегії розвитку, а також соціально-економічної ситуації в країні, уряд має зробити вибір між цими альтернативами. Водночас, як ми бачили на прикладі Росії, може бути певне поєднання елементів тієї чи іншої системи оподаткування доходів громадян, хоча переважає саме перший підхід. Щодо ефективності прибуткового податку за єдиною ставкою, то саме російські науковці відзначають його негативні соціальні наслідки. "Єдина ставка прибуткового податку рівнозначна повній відмові від його розподільчої функції, що може підсилити і без того неприпустимо велику соціальну диференціацію населення" [7].

Таким чином, порівнюючи чинну систему оподаткування доходів фізичних осіб України, наприклад, з російською, можна дійти висновку, що вони майже ідентичні. Єдина перевага російської системи оподаткування полягає у тому, що вона включає в себе широкий перелік соціальних вирахувань, тобто фактично не є опозитивною вітчизняній у чистому вигляді. Можливо, єдина перевага російської системи оподаткування доходів фізичних осіб полягає в тому, що величина соціальних вирахувань має більш цільовий характер. Водночас наявність єдиної ставки ППГ у Росії не зберігає принципу соціальної справедливості, тому тут перевага належить вітчизняній системі оподаткування доходів фізичних осіб.

Водночас необхідно акцентувати увагу на важливому факті. Система оподаткування доходів фізичних осіб має бути елементом загальної податкової системи країни. Тому її цілі і завдання слід підпорядкувати загальним макроекономічним та соціальним цілям розвитку суспільства. Отже, не можна здійснювати порівняльний аналіз підсистем без огляду на всю податкову систему країни. Дотримання цього правила фактично гарантує уникнення структурних проблем усередині системи податків [8].

Отже, основні напрями підвищення ефективності податкової системи України ми бачимо лише у контексті соціального розвитку, коли державою будуть створені умови не лише для первісного збільшення доходів громадян, а й для появи надлишку доходів, який призведе до формування численного класу власників майна, а також матиме позитивні екстерналії в інших сферах соціального буття.

З постійним і стійким збільшенням перманентного доходу поточна вартість грошових надходжень буде зменшуватися, а зростатиме цінність інвестиційних альтернатив з новими властивостями, наприклад, інвестиції у приватну або корпоративну власність, що є бажаним результатом економічних реформ. Вони також розра-

ховані на отримання доходу, але не у короткостроковій, а в довгостроковій перспективі. Подібні зміни споживчих та інвестиційних пріоритетів слугуватимуть виникненню ефекту дифузії власності. Цей феномен, у свою чергу, є головною передумовою зростання економічної культури уряду і сприятиме усталенню спадкоємності між різними політичними генераціями.

ВИСНОВКИ

Характерними ознаками податків, які відрізняють їх від групи неподаткових платежів, є такі: обов'язковість платежу; перехід прав власності в разі сплати податку; безеквівалентність обміну; цільова незакріпленість платежу; регулярність сплати. Розуміння податку як обов'язкового платежу фізичних і юридичних осіб до відповідних ланок бюджетної системи прийнятне лише для практичних цілей. Кожен податок є не лише носієм фіскальних відносин, а й виконує певну регулятивну функцію; має побічні зовнішні соціальні наслідки для фіску. З огляду на це, податки доцільно розглядати не просто як економічну, а й як суспільно-соціальну категорію та пов'язувати із наданням суспільних благ. Зважаючи, що податки — необхідний елемент централізації частини вартості ВВП у бюджеті для оплати державних суспільних благ і засіб перерозподілу цієї вартості між державою та підприємствами й громадянами, можна констатувати, що податки виконують фіскальну, регулятивну, контрольну функції. Вимоги виваженої та послідовної урядової політики щодо доходів громадян, підпорядкованої основним макроекономічним завданням розвитку, поставили Україну перед необхідністю радикальної реформи системи оподаткування доходів фізичних осіб, окремі складові якої обгрунтовані вище. Зміни такого характеру сприятимуть збільшенню доходів громадян і формуванню середнього класу як основи стабільності суспільства в цілому.

Література:

1. Соколовська А.М. Податкова система держави: теорія і практика становлення / А.М. Соколовська. — К.: Вид-во "Знання-Прес", 2004. — 454 с.
  2. Кучерявенко Н.П. Основи налогового права. — Харьков: Изд-во "Константа", 1996, 320 с.
  3. Юрій С.І. Бюджетна система України / С.І. Юрій, Й.М. Бескид. — К.: Вид-во НІОС. — 2000. — 400 с.
  4. Проблеми податкового регулювання і планування податкових платежів / Ю.Б. Іванов, О.М. Тищенко, К.В. Давискіба та ін. / За ред. Ю.Б. Іванова. — Харків: Вид-во ХНЕУ, 2006. — 240 с.
  5. Якушик І.Д. Податки в країнах світу / І.Д. Якушик, Я.В. Литвиненко. — К.: МП Леся, 2004. — 480 с.
  6. Прогнозування податкових надходжень в перехідній економіці: проблеми методології та організації / В.П. Бочарніков, К.В. Захаров, А.М. Леміш / За ред. В.П. Ніколаєва. — Ірпінь: Нац. акад. держ. под. служби України, 2006. — 320 с.
  7. Озеров И.Х. Основы финансовой науки. — М.: Тип. Т-ва Сытина, 1914. — 364 с.
  8. Лютий І.О. Податки на споживання в економіці України / І.О. Лютий, А.Б. Дрига, М.О. Петренко. — К.: Вид-во "Знання", 2005. — 335 с.
- Стаття надійшла до редакції 22.08.2011 р.*